På fremmed terreng: religion i andre fag¹

AV ANDREW THOMAS

Det er ikke bare i religion- og etikk-faget at elever tar stilling til religiøse temaer på videregående skole. Allerede fra VG1 er det forventet at elever skal kunne «diskutere korleis religiøs, etnisk og kulturell variasjon skaper moglegheiter og utfordringar» (Samfunnsfag 2006, min kursiv) og det er uavhengig av at faglæreren velger å bruke religion for å illustrere samfunnsvitenskapelige analyser. Vi finner liknende mål i andre læreplaner også. I det følgende vil jeg presentere ett eksempel på hvordan religion kan behandles i andre fag, utenom «religion og etikk». I dette tilfellet dreier det seg om en tur til et sted med stor historisk og religiøs betydning. I tillegg til eksempelets pedagogiske nytteverdi, vil det forhåpentlig belyse religionens plass i skoleverket på tvers av fagene.

ANDREW THOMAS f. 1977 Førsteamanuensis i Religion, Livssyn og Etikk på Høgskolen i Østfold og fagleder på Malakoff videregående skole. Adresse: Spinellveien 9, 1639 Gamle Fredrikstad.

E-post: andrew.thomas@hiof.no

MIDDELALDEREN

Særlig når elever skal lære om middelalderen, er det uunngåelig å behandle religiøse tradisjoner og livsformer. Perioden pleier å være en del av VG2-historiefaget, som har rundt to timers undervisning i uka. Der er det forventet at eleven skal kunne beskrive utviklingstrekk i epoken, samt eksempler på brudd og kontinuitet (som gir gjenklang til formuleringen «eksempler på kontinuitet og forandring i kristendommens historie» i Religion og etikk 2006). Samtidig er statsutvikling i Norge mellom 700 og 1500 i fokus, og for meg som historielærer ble det da naturlig å bruke forholdet mellom kirke og stat som en inngangsport til middelalderen.

Her er det mange ideer som kan være aktuelle. Det er vanskelig å forstå middelalderen i Europa uten grunnleggende kunnskap om statskirkens utvikling i senantikken. Det

fjerde århundret – da kristendommen gikk fra å være forbudt til å være påbudt – har åpenbar relevans for nåtidens debatter om statskirken, men kan også diskuteres med utgangspunkt i Gibbons tese om at perioden etterpå kjenne- tegnes kun av barbari, overtro, og alle dydenes tap. Et godt navn å koble til perioden kunne være Karl den store, som utgangspunkt for å forstå føydalisme, og med en dato som er lett å huske: han ble kronet av paven første juledag, 800 e.Kr. Man har også en naturlig kronologisk avslutning av perioden, med reformasjonen og toregimentslæren.

Stiklestad og Norges kristning er et populært tema, men forholdet mellom stat og kirke vil kanskje best kunne studeres i lys av investiturstriden i Europa (11. og 12. århundre) og den norske striden mellom Birkebeinerne og Baglerne (12. og 13. århundre). Begge disse

1 Takk til Lars Sundt Jensen for at klassen fikk lov til å besøke hagen hans, og til Harald Frøvoll Torgauten og Roger Jensen for gjennomlesning av en tidligere utgave. Alle resterende feil er selvfølgelig mine.

periodene har hver sin dramatik. Under investiturstriden kranglet paven og keiseren om hvem som skulle ha rettigheter til å velge og vie biskoper, med krig og intriger, bannlysninger og Henrik IVs berømte *canossagang* i 1077. I striden mellom Birkebeinerne og Baglerne problematiseres biskopens involvering i politikk, og de fleste elevene vil i hvert fall ha hørt noe om konfliktens ritualisering i moderne tid under Birkebeinerrennet. Behandlingen av middelalderen vil kunne munne ut i striden mellom religiøs og sekulær makt under renessansen. Alle disse temaene vil gi eleven rik anledning til å gjøre rede for utviklingstrekk i økonomi, samfunn, politikk og kultur. Læreplanen oppmuntrer til og med til valg av én innfallsvinkel når de ber eleven om å «presentere et emne fra middelalderen ved å vise hvordan utviklingen er preget av brudd eller kontinuitet på et eller flere områder» (Historie 2006). Det å velge religion som inngangsport til norsk og verdenshistorier i middelalderen, vil da også gjøre det enklere å velge historie som tilnærming for å presentere Kristendommen og Islam i det tredje året.

KLASSETUR

Men det var ikke med min fellesfagshistorieklasse at jeg dukket opp utenfor huset til en velvillig bonde i Østfold en fryktelig kald høstdag i 2013. Bonden hadde gått med på at vi skulle bruke et par timer den formiddagen til å vandre litt rundt i hagen hans for å se på fylkets fremste arkeologiske skatt, og lære oss litt om samfunnsforhold i middelalderen der. Min programfagsklasse i historie og filosofi hadde allerede fått en liten introduksjon til klosterbevegelsens røtter, og de forstod prinsippene bak føydalbevegelsen, så de var klare for å svare på noen av de litt sære

oppgavene deres lærer hadde forberedt for dem den dagen.

Gården var godt plassert i forhold til vannet. Beliggenheten var derfor ideell for eksport. Samtidig gjorde fjorden den sårbar i forhold til vikingeraid i tidlig middelalder. Snorre gir oss et hint av den frykten i fortellingen om stedets trollmannkonge som hevet seg mot kong Øystein, som hadde stjålet klær og landbruksredskaper fra lokale bønder, ved å forårsake en overnaturlig seilulykke, og «det ble hans bane» (Snorre 1998:36). Samtidig var gården omkranset av noe av Norges beste landbruksjord, med langstrakte åkre, som også i dag blir brukt til grønnsaker og korn.

Noen elever hadde fått utdelt tabeller (hensynsfullt forberedt av lokalhistorieekspert Trond Svandal) som viste gaver gitt til eierne over flere århundrer (Svandal 2010).

Dette var nemlig ingen vanlig gård i middelalderen. Vi befant oss på en gård som fortsatt i dag bærer den religiøse tittelen «Værne Kloster» (også stavet Varne). Fra og med det 12. århundre og til og med reformasjonen var Værne nemlig det. Værne kloster var et aktivt senter for Johannittenes virksomhet i hele den perioden, og ble brukt både til å sende penger til ordenens virksomhet ellers i verden (primært i Jerusalem i første omgang) og som omsorgstjeneste. Derfor tok den imot gaver, antakelig både pliktgavene – tiendedelen, som fungerte heller som skatt – og overflodsgavene, for å erstatte tid i skjærsilden. Værne var integrert i Norges middelalderske kirkevesen på alle måter. Restene tyder på at kirken var ett av de mest storslåtte kirkebyggene i Østfold, og i en periode var det også et pilegrimsmål. Klosteret bød både på omsorg, et sted å be, og ikke minst salg av de omstridte avlatsbrevene som provoserte en annen ordens munk i 1517 i Wittenberg. Munkene

ble oppfattet som en type adelsklasse, og kom gjerne fra edel slekt. Deres oppgaver er beskrevet i ordenens regel, i tillegg til at de måtte administrere landbruket og alle som bodde og jobbet på klosterets eiendommer over hele Østfold.

På Værne i dag ser vi lite til denne virksomheten: mine elever fikk heller oppleve hvor mye man kan lære av beskjedne arkeologiske spor koblet opp mot generell oversikt over landskap. Men i middelalderen var det et senter for økonomisk så vel som religiøs virke. Både som landbrukssenter og som pilegrimssenter. Det er påfallende at den engelske parallellen til Værne – johannitternes kloster og kirke i Clerkenwell, London – var stiftet omtrent samtidig, og fortsatt brukes som museum og en slags pilgrimssted.

REFLEKSJON

Hva kan elever lære seg av slike steder? Vi kan se på Værne kloster for det første en illustrasjon på mange synkrone prinsipper: det vil si at det fungerer som et case, det belyser hele sin samtid. Ett slikt prinsipp er det føydale. Brødrene var lojale både til kongen (som landets suveren) og til paven (som deres hierarkiske og åndelige overordnede). Denne komplikasjonen i et ellers smidig politisk system ville åpenbart skapt problemer, og de problemene kommer til uttrykk under den ovennevnte investiturstriden: både i konfliktene som preget Europa, men også i gjenklangene vi hører i det norske *Kongespeilet* (s. 233).

Videre er klosteret et eksempel på omsorgssystemet i middelalderen. I prinsippet skulle tiendedelen betales til kirken, og kirken ta seg av fattigomsorgen, stelle de syke, beskytte de forsvarsløse. Dette fungerte nok aldri klassefritt – til det var til og med de senere klosterordenene for bundet til eliten –

men prinsippet var på plass, og det var i hvert fall anledning for biskoper å sørge for at det ble fulgt.

I tillegg var klosteret del av et nettverk. Selv om vi pleier å se på middelalderen gjennom kart, territorium, grenser og delinger, så er det mer sakssvarende å tenke på sentere der ulike nettverk møtes. I tillegg til de føydale forholdene så var det fagforeninger, slektskapsforbindelser, pilgrimsruter, og andre strømninger som koblet hele Europa sammen. Johannitterne manifesterte ett av disse nettverkene, og noen av mine elever hadde fått tekster som beskrev sykehusstiftelsen i Jerusalem (det verdifulle «Xenodocheum» som stelte for pilgrimer) dit norske penger kunne gå for å beskytte og helbrede pilgrimer i det hellige landet. Johannitterne ville operere som adelsfolk i Ryggeområdet, men de ville kunne korrespondere med brødre over hele Europa og Midtøsten. Koblingen til Midtøsten i korstogstidene ville også kunne fungere som fruktbart materiale for en samtale om «kristendommens syn på andre religioner og livssyn» gjennom tiden (Religion og etikk 2006).

For det andre viser Værne kloster oss noe diakront, det vil si at det lærer oss noe om hvordan årsaker og virkninger har produsert vår nåtid og dets fremtid. Da kongen av Danmark-Norge lot seg reformere til god protestant i 1536 og overtok klostereiendommene, overtok han også ansvaret for de funksjonene hospitalklostrene hadde i middelalderen. Selv om det blir en lang vei å gå fra Værnes hospitalvirksomhet til en etterkrigstidens velferdsstat, ligger det parallelle prinsipper til grunn. Lokalbefolkningen plikter å betale en skatt, og lokale forvaltere av skatten plikter å bidra med tjenester. Hvem disse forvaltere er, og hvor mye av skatten de vier til det vi i dag kjenner igjen som velferdstjenester

ter, varierte enormt både i middelalderen og etter reformasjonen, men selve ideen om en innbetaling, en forvaltning, og en (mer eller mindre begrunnet) tillit til de som disponerer det hele, det er rimelig konsekvent fra middelalderen i de stedene der kirken hadde en omsorgstjeneste. Og da som nå er det et åpent spørsmål hvor gode de tjenestene er og hvor mye likebehandling systemene tillater.

Slike problematiseringer av omsorg og klasse passer helt klart inn i et fag som kombinerer historisk innsikt med filosofiske undersøkelser. Men etiske spørsmål har også en plass innen religion og etikkfaget, der det er en forventning at eleven skal kunne «beskrive og reflektere over hovedtrekk i kristen etikk» (Religion og etikk 2006). Styrken ved å presenterer denne typen etiske problemstillinger i en distansert historisk sammenheng, der mange perspektiver representeres av ulike aktører, er at læreren kan be elevene om å sette seg inn i den historiske debatten uten at hun eller han ber dem om å tenke som en kristen.

FORKUNNSKAPER OM MIDDELALDEREN

Middelalderen har på mange måter en unik status i historieundervisningen. Fantasisjangerens popularitet ser ikke ut til å svekkes blant dagens ungdom, og serier som *Game of Thrones* fortsetter å spille på en eklektisk blanding av middelalder-liknende vilkår og den typen fantasi-skikkelser som også preget periodens litteratur. Beleiringer av borger er fortsatt den vanlige formen for krigføring, og murene trues ikke av krutt, men av drager.

Vi ser i tillegg at disse kulturuttrykkene gjør i hvert fall et forsøk på å være stadig mer historisk autentiske: filmer som *Arn* er populære; *Game of Thrones* innarbeider samtaler

om politisk økonomi midt blant heltedådene; dataspill som *Rise of Nations* og *Assassin's Creed* har spesifikke historiske bakgrunner. Når elever kommer til timer om historie eller religion allerede med disse fremstillingene i bakhodet, er det klart at utfordringen ikke er å legge til rette for et møte med andre livsverdener, men å lære dem å tolke og filtrere det de ser og leser. Når de i tillegg har anledning til å søke etter informasjon på nett for å støtte eller utfordre sine antakelser, så kan vi si at de vasser i informasjon heller enn å måtte lete etter det. Dermed må de læres opp i kildebruk og kritisk analyse. Få fag er bedre egnet til opplæring i denne sentrale ferdigheten enn historie og religion.

Derfor var turen til Værne kloster godt tilpasset til dagens læringskontekst: elever så på faktiske gjenstander fra ulike perioder, og fikk tilgang til relevante primære kilder. Dette var et møte med middelalderens virkelighet heller enn dens fantasifulle gjenfortelling. Vi hadde med andre ord god anledning til å diskutere bevis, antakelse, og historisk resonnement. Vi kunne filtrere mellom konstruerte fortellinger og data som kan begrunne slike fortellinger.

RELIGION OG IDÉHISTORIE

Selv om mine elever riktignok hadde behov for smøring (i form av brownies og kakao!) for å komme ut i ti minusgrader for å oppleve denne kulturskatten, så de også tilbake på turen som både morsom og lærerik. Værne kloster viste dem noe om middelalderen som de ikke hadde forstått med bare kart og forklaringer av politiske systemer. Men dette var ikke den siste gangen kirkehistorie ble det naturligste redskapet for å belyse sosial- og idéhistorie i Norge og Vesten. Også når man studerer renessanse og opplysnings-

tid, er det stadig religiøse temaer på dagsorden, og i faget historie og filosofi er det naturlig bestandig å ta stilling til hva som skjedde, men også hva slags sannhet historien forteller oss. De filosofiske diskusjonene omhandler religionsfilosofi, akkurat som de historiske undersøkelsene omhandler religionshistorie.

Dette siste poenget gir meg anledning til en liten avsluttende refleksjon.

Etter å ha undervist i både Religion og etikk og Historie og filosofi på videregående er det fortsatt det siste jeg foretrekker. Ikke bare fordi det er flere timer i uka viet programfag enn religionsfaget! Men også fordi vi her ikke trenger å ty til politisk ladede debatter om dannelselse og kulturarv for å rettferdiggjøre religionens plass i skolen. Vi slipper å høre retoriske og moralsk tvilsomme appeller til å dyrke norsk normalitet for ikke å miste noe så vesentlig som vår sjel eller identitet. Religionens plass i historiefaget og historie og filosofi står på faglige ben, ikke politiske. Jeg skulle ønske det også var tilfelle for faget religion og etikk: de faglige argumentene for å ha et selvstendig emne viet en forståelse for etikk og menneskets alvorligste og mest frydefulle ideer og praksiser, er like tungtveiende som religionshistoriens plass i de andre fagene.

Vil vi at elever skal forstå historie og samfunn, må de studere religion. Dette er selvinnyttiggjørende og selvbegrunnende. Og i dag er det mye enklere å bruke den kunnskapen i historie enn i et «holdningsdannende» fag. Dette

sier ikke at historie eller filosofi er et mer objektivt eller et faglig tryggere emne, men at videregående faget religion og etikk har blitt hemmet av angst om krenkelser og forskjellsbehandlinger til den grad at ett åpenbart faktum forsvinner: at religion er en del av menneskelig intelligens, liv og historie, og tar vi det ut av skolen, så aksepterer vi at den er fri-tatt for kritisk tenkning og moralsk ansvar.

KILDER

- Historie (2006) *Læreplan i historie – fellesfag i studieforberedende utdanningsprogram*, i Utdanningsdirektoratets Kunnskapsløft: <http://www.udir.no/kl06/HIS1-02/> (nedlastet 3/3/15)
- Kongespeilet (2000) *Kongespeilet* (oversatt av Anton Wilhelm Brøgger) Oslo: De norske bokklubbene.
- Religion og etikk (2006) *Læreplan i religion og etikk*, i Utdanningsdirektoratets Kunnskapsløft: <http://www.udir.no/kl06/REL1-01/> (nedlastet 25/3/15)
- Samfunnsfag (2006) *Læreplan i samfunnsfag*, i Utdanningsdirektoratets Kunnskapsløft: <http://www.udir.no/kl06/SAF1-03/> (nedlastet 3/3/15)
- Snorre (1998) «Ynglingasagaen» i *Snorres Kongesagaer* (oversatt av Anne Holtmark og Didrik Arup Seip, Oslo.
- Svandal, T. (2010) *Hellige krigere: Johanitterne på Værne kloster*, Valdisholm forlag, (2010).